

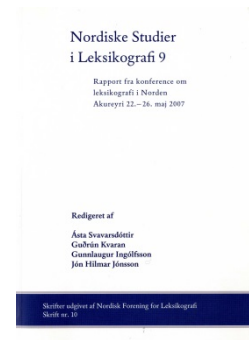
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: "Björn Haldorsens islandske Lexicon" og Ivar Aasens ordbøger

Forfatter: Dagfinn Worren

Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 9, 2008, s. 477-488
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

“Bjørn Haldorsens islandske Lexicon” og Ivar Aasens ordbøker

Ivar Aasen (1813–96) was Norway’s first modern lexicographer. *Ordbog over det norske Folkesprog* (Dictionary of the Norwegian dialects) (1850) and *Norsk Ordbog* (Norwegian dictionary) (1873) were his main publications, which showed that Norwegian existed as a Scandinavian language alongside Danish, Swedish and Icelandic. Ideologically, Aasen’s project was made possible because of the language view of romanticism, which gave prominence to the dialects. Linguistically, it was based on the historical-comparative method.

This article deals with the way in which the Icelandic dictionary *Lexicon Islandico-Latino-Danicum* (1814), edited by Björn Halldórsson (1724–94), revised, and published by Rasmus Rask (1787–1832), functioned as reference work for language history in Aasen’s project, since no such source was as yet available for Norwegian.

1 Innleiing

Emnet for denne artikkelen er samanhengen mellom “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon” (1814) og Ivar Aasens ordbøker (1850 og 1873).

1.1 Bakgrunn

Ivar Aasen (1813–96) innleidde den moderne leksikografien i Noreg med *Ordbog over det norske Folkesprog* (heretter: ONF) frå 1850 (Worren 2006:391). Av alle føresetnader som låg til grunn for at ONF vart den første moderne ordboka for norsk språk, var oppdraget som Ivar Aasen fekk frå Det kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim i 1842, det viktigaste. Oppdraget gjekk ut på å samle inn

- ordtilfang frå dei norske dialektane med tanke på ein sams grammatikk og ei tilsvarande ordbok frå dei norske målføra og
- dessutan ei ordbok “hvori vort nærværende Skriftsprogs Ord” skulle vere oppslagsord med ekvivalentar frå dialektane (etter Walton 1996: 77).

Direksjonen i Vitskapsselskapet rådde til tre hjelpemiddel for Aasen. Det var

- “Molbechs danske Ordbog,
- Bjørn Haldorsens islandske Lexicon og
- Rasks oldnordiske Grammatik af 1832 med tilhørende Læsebog.” (Op.cit. s. 78; punktinndelinga gjord av meg. DW)

1.2 Spørsmål med leksikografisk tilsnitt

I høve til emnet for denne artikkelen og oppgåva til Ivar Aasen melder det seg i alle fall tre spørsmål med leksikografisk tilsnitt:

1. Kvifor rådde Vitskapsselskapet nett til “Bjørn *Haldorsens* islandske *Lexicon*”?
2. Korleis brukte Aasen denne ordboka i prosjektet sitt?
3. Kor tenleg var dette “islandske *Lexicon*” til føremålet?

2 Den faghistoriske bakgrunnen

2.1 Folkeånd og språk

Både oppdraget og hjelpemidla er prega av samtida: Oppdraget til Aasen var eit prosjekt som voks fram av tankane i romantikken om folkeånda som hadde si sterkaste uttrykksform i det folkelege språket med sikre historiske røter og med nasjonalstaten som ramme (Torp og Vikør 1993: 139 ff). Attom ønsket om å finne fram til dei historiske røtene låg ideen om ein tidlegare gullalder for språket ikkje minst i formrikdom. Forståinga av at det gammalnorske språket var grunnlaget for dei nynorske dialektane, kom opp mot slutten av 1700-talet.

Prosjektet til Vitskapsselskapet hadde opplegg i seg til å bli eit samlande nasjonalt prosjekt. Det vart det også i og med at det resulterte i eit eige skriftmål for Noreg, som vi i dag kjenner som nynorsk.

2.2 Om å dokumentere samanhengen mellom gullalderspråk og folkemål

Eit av hovudspørsmåla til eit slikt dokumentasjonsprosjekt må då vere å få klarlagt kva slag språkhistorisk forståing som låg bak gullaldertenkinga, og i vår samanheng kva som skulle vere det leksikografiske referanseverket for den påreknna gullalderen.

2.3 Den historisk samanliknande språkvitskapen og Rasmus Rask

I tiåra før Aasen-prosjektet var Rasmus Rask (1787–1832) utan tvil den lysande lingvistiske stjerna i Norden. Saman med tyskarane Jacob Grimm (1785–1863) og Franz Bopp (1791–1867) var Rask ein av grunnleggjarane av den historisk samanliknande språkvitskapen. Det skal heller ikkje underslåast at svensken Johan Ihre (1707–1780) var ein særmerkt føregangsmann på same feltet. Tenkjemåten i denne språkteorien kravde både systematisk kunnskap om fleire samtidspråk og om tilsvarande kunnskap for eldre språksteg og evne til å sjå parallellutviklingar over tid (Hovdhaugen et al 2000: 158). Rask hadde særleg utvikla teorien på dei nordiske språka. Han kom jamvel fram til at det gamle nordiske språket var “mere grammatikalsk fuldkomment end Tysken” (Rask 1811: vi).

2.4 Den nordiske utfordringa

Med Rask som autoritet på dei nordiske språka vart synet hans på dei språkhistoriske samanhengane retningsgjevande. Det galdt også nemningsbruken. Ottosson (2002: 787) har i den samanhengen ei oppklarande framstilling: I komparative studiar i germansk språkvitskap har ein sidan Grimm med tilvising til Rask nytta “Altnordisch” om språket i gullalderperioden, som gjerne er rekna frå tidbolken 1100 til ca. 1350. Det bygde på at Rask kalla “det gamle Nordiske Sprog” frå denne perioden for islandsk (jf. tittelen “Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog” (Rask 1811)). Frå sjølve gullaldertida er derimot den første kjende fellesnemninga *dansk tunge*, som seinare i perioden vart utfordra av “nórrønt mál”, som tyder ‘det norske språket’ for det som vi i dag kjenner som islandsk og norsk. Islandsk om målet på Island kom først i bruk kring reformasjonen (Ottosson 2002: 789 f). Men for Rask var det ikkje tale om ein uheldig nemningsbruk, men uttrykk for at han meinte at samtidsmålet på Island i hovudsaka svara til målet i gullaldertida og var fellessteget for det vi i dag skil mellom som gammalisländsk, gammalnorsk, gammaldansk, gammalsvensk (og gotisk). Holm-Olsen (1981: 49) seier jamvel at Rask med dette synspunktet “for en tid [førte] forskningen på villspor”. I *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog* (1832) hadde Rask, som tittelen syner, korrigert denne oppfatninga. Med *Um frumparta íslenzkrar túngu í fornöld* frå 1846 av Konráð Gíslason var særleg den fonologiske utviklinga mellom gammalisländsk og moderne islandsk fullgodt klargjord (Ottosson 2002: 95).

3 Presentasjonar av “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon” og ONF

På dette bakteppet skal det gjevast stutte presentasjonar av “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon” og ONF.

3.1 “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon”

Første manuskriptet til “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon” var ferdig i 1785. Oppslagsorda var på islandsk og forklaringane på latin (Kvaran 2000: 85). Etter opplegget høyrer ordboka til det som har vore kalla latintradisjonen, som var rådande i nordisk leksikografi til innpå 1700-talet (jf. Ralph 2000: 19). Men Kvaran peikar på at forfattaren, presten Björn Halldórsson (1724–94) frå Vestfjordane i Island, var typisk for opplysningstida. Det var interessa for det islandske språket som var grunnlaget for arbeidet. Halldórsson reiste til København med manuskriptet, og i 1786 bestemte Den arnamagnæanske kommisjonen seg for å gje ut manuskriptet. Men førebuinga til utgjevinga avslørte at lemmautvalet var ufullstendig. I tillegg kunne ekvivalentar mangle, eller dei var ikkje råkande. Dermed vart manuskriptet liggjande i 25 år.

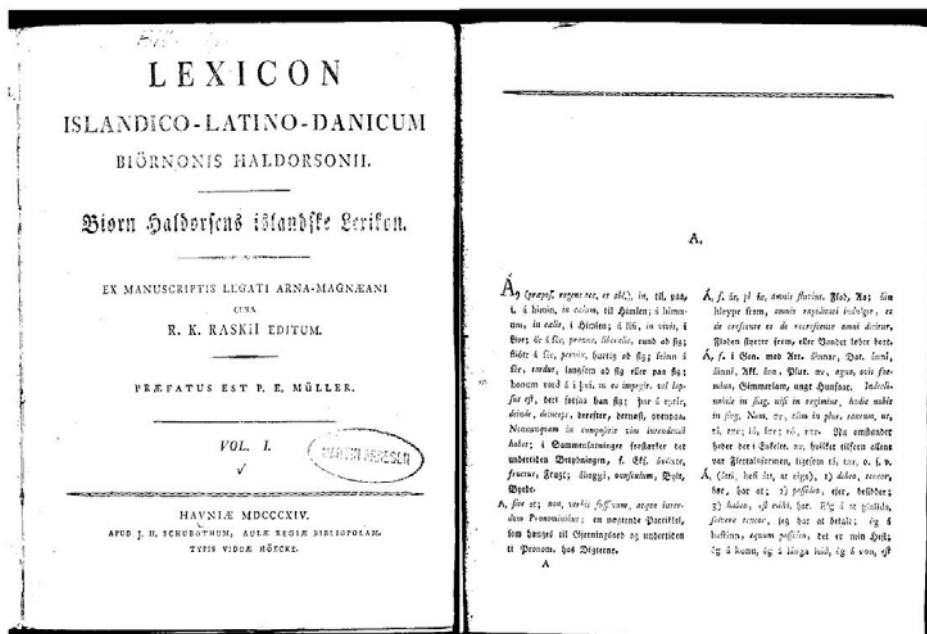
Som ein kuriositet, som syner at Vitskapselskapet i Trondheim hadde eit særleg tilhøve til “Bjørn Haldorsens islandske Lexicon”, kan det nemnast at sel-

skapet i biblioteket sitt har det første manuskriptutkastet til denne ordboka (Iversen 1928: 461), men når og korleis det kom dit, er ikkje kjent.

3.1.1 Utgjevinga i 1814

Manuskriptarbeidet vart teke opp att etter at P.E. Müller (1776–1834), professor i København, greidde å skaffe sponsorar til utgjevinga. Sponsorane var elles dei norske jarnverkseigarane Jacob Aall (1773–1844) og Carsten Anker (1747–1824) (jf. føreordet s. VIII).

Utgjevinga vart overlata til Rasmus Rask som fekk med seg fem islendingar til medhjelparar. I tillegg til å rette på veikskapane ved det opphavlege manuskriptet, vart det også sett til danske ekvivalentar (Kvaran 2000: 85), og ordboka fekk tittelen *Lexicon Islandico-Latino-Danicum* (heretter LILD).

Figur 1. Tittelsida og byrjinga av bokstaven A i LILD

3.1.2 Ordboksdelen

3.1.2.1 Makrostrukturen

Dei tre språka i LILD er grafisk skilde. Islandsk står i halvfeit antikva, latin i kursiv antikva og dansk i gotisk. Ordtilfanget er i prinsippet ordna strengt alfabetisk etter oppslagsorda i det islandske utgangsspråket. Det særmerkte er samsorteringa av bokstavane U og V (U byrjar med *Vá f ... Vextr, Úfínn ... Uggvænlega, Via ...*).

3.1.2.2 Mikrostrukturen (lemmaordninga)

Som Kvaran (2000: 87) peikar på, er det ikkje gjeve opp ordklasser ved lemma, men substantiva er påførde genus. For verblemma er første person singularis i presens inngangsforma, her synt med verbet *aka*:

Ek (ók, hefi ekid, at aka), ferre, veberre, currum agere, kjøre. At aka í móinn, difficultati non cedere, prop. per transversos grumos currum agere, egentlig: at køre tværs over en opkastet Dyngje Jord, uegentlig: ikke give efter, vedblive sin Paasstand. **Aka segli, proferre, v. mutare pedem,** fire eller hale et Sejl.

3.1.2.3 Ordtilfanget (leksikon)

P.E. Müller gjev i føreordet (s. XI) uttrykk for ei tru på at LILD er nøkkelen for den gamle nordiske språkfelleskapen: “[Verket] aabner Adgangen til at forstaae de islandske Bøger; det oplyser tillige herligt de nordiske Sprogs ældgamle Skikkelse, og ligesom stiller os den for Øine.” Det var likevel ikkje denne tanken om islandsk som opphavsspråk (jf. pkt. 3.4) som vart drøfta i det som ser ut til å vere det einaste eigenlege faglege ordskiftet om LILD i samtida. Etter både Kvaran (2000: 85) og Magnússon (1992: xxv) skjedde det i ei bokmelding i *Dansk Litteratur-Tidende* for 1816. Meldaren var positiv til verket, men det vart klaga over at det ikkje var teke med nok ord “fra oldsproget og det gamle juridiske sprog.” Det vil seie at samtidsordtilfanget var for dominerande.

Rask svarte på kritikken, og sa at

[Bjørn Haldorsen] ... har ikke trukket nogen Grændse imellem det ældre og nyere Sprog; og vel ikke engang tænkt sig en saadan Adskillelse anderledes end i andre Sprog, hvor enkelte Ord forældes og enkelte nye opkomme, *uden at man derfor siger det er et nyt Sprog* (her sitert etter Kvaran 2000: 85 [mi kursivering, DW]).

Dette skal vel skjønast slik at ordtilfanget i LILD er bruksord i samtida utan omsyn til alder. Eit språk har alltid eit stabilt kjerneordtilfang, hevda dessutan Rask i andre samanhengar (her etter Hovdhaugen et al 2000: 161).

I nyutgåva av LILD er det elles opplyst at talet på oppslag er 28304 (Kvaran 2000:87). Dette ordtilfanget er jamført med lemmaregisteret til *Orðabók Háskólans* (heretter OH) på om lag 700 000 frå perioden 1540 til i dag. Jamføringa viser at LILD har 3664 lemma som ikkje finst i dette store lemmaregisteret. I alle fall somme av desse 3664 orda kan då vere eldre mål. Talet på belegg som lemmaregisteret berre har frå 1800- og 1900-talet, men som finst i LIDL, er på om lag 4300 lemma. Dette er venteleg det nyare ordtilfanget som kritikarane, irekna Aasen, gjerne skulle ha sett at det var skilt ut (jf. t.d. Blöndal 1924: [VII] og Walton 1996: 420). Müller hadde nok overdrivne tankar om LILD som språkhistorisk dokumentasjon, men for Aasen var LILD den tilrådde kjelda.

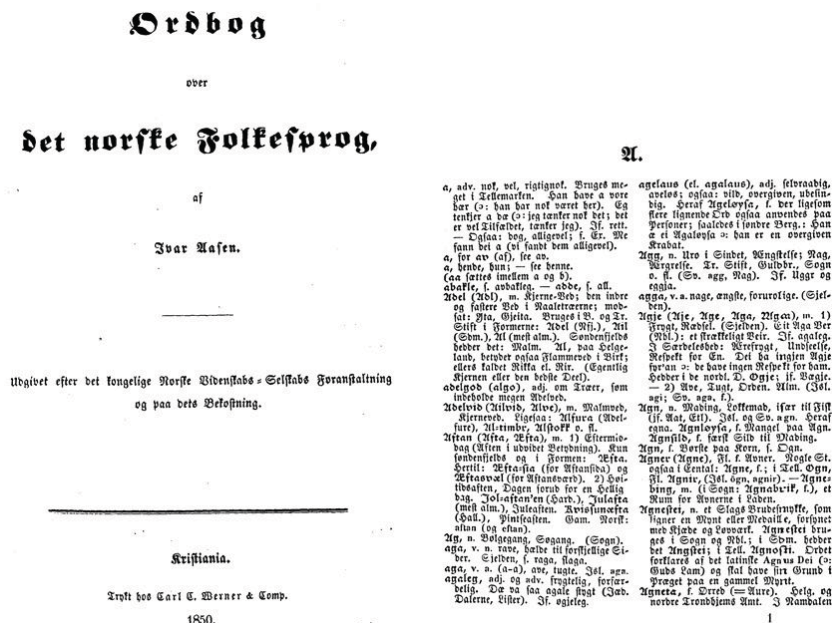
3.2 LILD og Aasen

For Aasen var det to hovudfasar i bruken av LILD. Det var

- i innsamlingsperioden 1842–1845 og
- i utgjevinga av *Det norske Folkesprogs Grammatik* (1848) og ONF (1850) på grunnlag av innsamlingsmaterialet

3.2.1 LILD i innsamlingsperioden

Eit vitnemål om at Aasen brukte LILD aktivt i innsamlingsperioden finst i dagboka der han for 28. mars 1843 har ført inn at han gjekk gjennom “Haldorsons isl. Ordbog og tilføiede isl. Ord til min søndmørske Ordbog” (BD III: 130). Den sunnmørske ordboka var grunnstommen i ordinnsamlinga hans (jf. Aarset 1994: XXXIII). Denne arbeidsmåten med å nytte andre kjelder til å identifisere nytt tilfang har Walton (2005: 351) karakterisert som Aasens effektive kumulative innsamlingsmetode.

Figur 2. Tittelsida og byrjinga av bokstaven A i ONF

3.2.2 Aasens vurdering av LILD som språkhistorisk kjelde for ONF

I tråd med Rask meinte Aasen i 1848-grammatikken at “den største Del af det norske Ordforraad findes igjen i de islandske Ordbøger” (Aarset 1996: 11).

Éi av desse ordbøkene Aasen siktar til, er altså LILD. Den nemner han eksplisitt i innleiinga i ONF i samband med den etymologiske informasjonskategorien. Her orsakar han seg for at han har brukt islandsk og gammalnorsk usystematisk, “uagtet det ikke kunde være min Hensigt at gjøre nogen Forskjel paa Norges

og Islands gamle Sprog, hvorimod jeg i enkelte Tilfælde havde tænkt at henvise til det Ny-Islandske” (siteret etter Kruken og Aarset 2000: 11). Men stoda var at “[d]en fuldstændigste Ordbog, som nu havdes ved Haanden, var Haldorsons islandske Lexikon, ved hvilket der imidlertid er den Mangel, at Kilderne ikke findes angivne, og at man altsaa ikke deraf kan see, om Ordet er nyt eller gammelt” (op.cit. s. 12).

3.2.3 Stutt presentasjon av ONF

ONF er ei eittbands tospalta ordbok på 634 sider. Talet på oppslagsord om lag 25 000, irekna ord på ikkjealfabetisk plass (Kruken og Aarset 2000: XXII). Oppslagsorda er norske målføreord som er lett standardiserte etter uttale, historisk opphav og skriftspråkskonvensjonar. Forklaringane er på dansk.

4 LILD i ONF

Det kan finnast spor i ONF frå LILD i alle informasjonskategoriane i ein ordartikkel, som *Nordisk leksikografisk ordbok* nemner som dei formelle, dei semantiske, dei kombinatoriske, dei ensyklopediske og dei historiske. Hovudoppgåva her er å sjå på i kva grad LILD har hatt innverknad på den historiske informasjonskategorien. I den samanhengen skal det gjerast greie for ei lita eiga gransking.

4.1 Dei ulike referansemåtane

Dei ulike måtane som LILD er brukt til språkhistorisk referanseverk på i ONF, må sjåast i samanheng med kjennskapen Aasen hadde til det mangslungne ordtilfanget i LILD. På den bakgrunnen er det i alle fall fire tenkjelege tilvisingsmåtar med utgangspunkt i LILD når Aasens hovudmål med ordskyldskapen var å føre flest mogleg ord attende til gammalnorsk:

- beinveges referanse til verket LILD
- referanse til islandsk
- referanse til nyislandsk
- referanse til gammalnorsk

Dei tre første referansemåtane skulle vere sjølvgejevne. Når referanse til gammalnorsk er med, er det særleg på grunnlag av Aasens utsegn om at nemningane islandsk og gammalnorsk er usystematisk brukte, slik at ein gammalnorsk referanse kan ha utgangspunkt i LILD.

Med hjelp av word-filer som var prentegrunnlag for nyutgjevinga av ONF i 2000 (Kruken og Aarset 2000), er det gjort søk på desse fire typane. Søkjestrengane har utgangspunkt i korleis Aasen nemnde desse fire kategoriane, særleg i lista over forkortingar.

4.1.1 Beinveges referanse til LILD

Av moglege søkjestrengar som kunne gje direkte tilslag til ordboka LILD (tittel, forfattar), var det berre søkjestringen “Haldorson” som faktisk gav tilslag, og det var berre fire slike tilslag i ordboksdelen i ONF: *gil* m, *ia* f, *kleiv* f og *munnga* n. Figur 3 jamnfører *ia* i ONF og *yða* i LILD:

ONF	LILD
<p>Ia (for <i>Ida</i>), f. Strømning eller Hvirvel i Vand; især Bagstrøm, den tilbagegaaende Strømning i Bugterne af en Elv. Meget udbredt Ord, men i forskjellig Form, nemlig: <i>Ia</i> (Nhl. Hard.), <i>Ie</i> (Sfj. Tell. Rbg.), <i>Ea</i>, <i>Bak-ee</i> (Helgeland, Trondhjem), <i>Eaa</i> (Ndm.), <i>Odo</i>, for <i>Eda</i> (Namd.), <i>Udu</i> (Ørk.), <i>Bak-vudu</i>, og <i>Kringvudu</i> (Indr.); ogsaa <i>Bakeie</i> forekommer ved Trondhjem. Isl. <i>iða</i> (Gretters Saga, Kap. 69), <i>yða</i> (hos Haldorson). I svenske Dial. <i>ea</i>, <i>ia</i>, <i>ier</i>. Tingen hedder ellers <i>Evju</i> (Ag. Stift) og <i>Ave</i> (Helg.). I Sdm. hvor det skulde hedde <i>Ide</i> (aab. <i>i</i>), er dette Navn ubekjendt; jf. <i>Atterekje</i>, <i>Atterenme</i>, <i>Attebera</i>. I Nhl. er <i>Ia</i> en mindre Strøm end <i>Attebera</i>. /Ogsaa i svensk: <i>ida</i>./</p>	<p>Yda, f. <i>æstus aquarum v. fluminum</i>, Vandhvirvel, stærk Strøm i Floder og Elve; å unn.</p>

Figur 3. Beinveges referanse til “Haldorson” i ONF og motsvaret i LILD

Dei få tilvisingane til “Haldorsen” dokumenterer i alle fall at dette tilslaget er tett knytt til islandsk, som er nemnt ved alle fire tilslaga.

4.1.2 Referanse til islandsk

Den viktigaste strengen på søket for islandsk var forkortinga “Isl.”. Her var tilslaga så mange at søka vart avgrensa til bokstaven *A* i ONF, som har om lag 540 hovudartiklar. 73 av desse artiklane hadde ein referanse til islandsk, der somme er jamføringstilvisingar (med “Jf.”). Alle desse tilslaga har eit motsvar i LILD. Eit opplagt døme kan vere:

ONF	LILD
<p>avla, v.a. (<i>a - a</i>), 1) avle, indhøste, faae af Jorden. (Lidet brug.) 2) formaae, s. <i>evla</i>. 3) forvolde, paaføre En noget, især noget ondt. Sogn, Sdm. og fl. <i>Han avla dei ei Skjæmsla</i>): han forvoldte dem en Irettesættelse, klagede paa dem saa at de bleve overskjendte. (Isl. <i>afla</i>, skaffe).</p>	<p>Afla (<i>afladi</i>, <i>at afla</i>), <i>paro</i>, <i>comparo cum Gen.</i>, erhverver, skaffer sig. 2) <i>possum</i> formaar, kan. Hann fær þess ecki aflad, <i>non potest</i>, det er han ikke i Stand til.</p>

Figur 4. Referanse til islandsk i ONF og motsvaret i LILD

Når ein jamnfører både skrivemåte, ordklasse bøyning og tyding, er det ingen sterk

påstand å hevde at grunnlaget i ONF for den islandske referansen er oppføringa i LILD.

4.1.3 Referanse til nyislandsk

I heile ONF er det berre ei tilvising til nyislandsk. I bolken *Rettelser og Tillæg* under oppslaget *Vare* med forma *Vara* (i 1850-utgåva) heiter det at det blir brukt på same måten i nyislandsk, “f. Ex. *vara-alþingismaðr* (Suppleant til Althinget), *vara-uppstúnga* (subsidiært Forslag)”. Til *vara*-‘nest-’, ‘i staden for’ ser det ikkje ut til å vere noko motsvar i LILD.

4.2.4 Referanse til gammalnorsk

Avgrensa til bokstaven *A* er det 13 referansar til gammalnorsk (“G. N.”). Også ved desse orda finst motsvara i LILD. Samansetninga *andlát* kan stå som døme på det nære sambandet mellom oppslag i ONF med gammalnorsk referanse og eit klart motsvar i LILD:

ONF	LILD
Andlaat , n. Dødsstund, de sidste Aandedræt. <i>Han laag i Andlaataa</i> (dat. pl.) B. Stift. G. N. <i>andlát</i> , af <i>láta</i> , tabe.	Andlát , n. mors, <i>amissio spiritus</i> , Død, Aandens Opgivelse.

Figur 5. Referanse til gammalnorsk i ONF og motsvaret i LILD

Vel kan det peikast på tydingsnyanse, men i form er likskapen så godt som fullkomen.

5 Om kor tenleg LILD var som språkhistorisk referanseverk

Både momenta frå den faghistoriske skissa og Aasens bruk av LILD som kjelde gjev grunnlag for å drage nokre slutningar om den rolla LILD spelte som fagleg vegvisar.

5.1 Openberre bruksmåtar

Det pragmatiske svaret på kor tenleg LILD var til føremålet som språkhistorisk referanseverk, er at det eigenleg var den einaste brukeleg kjelda som kunne nyttast som praktisk hjelpemiddel særleg om vestnordisk.

Den faglege metoden var å nytte oppføringa i LILD som grunnlag for at norske dialektord hadde historiske røter til gammalnorsk. Om dei til saman 95 (73+12) referansane til islandsk og gammalnorsk av meir enn 540 oppslag under bokstaven *A* i ONF godtgjorde at dei norske dialektane er etterkomarar etter eit gullalderspråk, skal ikkje avgjerast her. Men fordelinga mellom dei to nemningane “Isl.” og “G. N.” syner i alle fall at ONF hadde vore svært mangelfull i dokumentasjonen av den viktige historiske kategorien om ikkje LILD-referansane til “Isl.” kunne takast som indisium på den historiske samanhengen til gammalnorsk.

Jamvel om Molbechs *Dansk Ordbog* var hovudmønsteret i utforminga av ordartiklane (Worren 2006), var også LILD ei kjelde som synta aktuelle utformingar både i den formelle og semantiske kategorien. For Aasen var det ei utfordring å velje ei tenleg form for dei norske målføreorda. I LILD kunne han finne utgangspunkt i samsvarande ord, jf. t.d. mangfaldet ved *Ia*.

5.2 Avløysarar

Med den openberre veikskapen at LILD ikkje skilde mellom nytt og gammalt ordtilfang, var det sjølvstøtt ikkje uventa at det kom nye ordbøker for det eldste skriftfeste steget både for islandsk og norsk. I 1864 kom *Oldnordisk Ordbog* av Eiríkur Jónsson, og i 1867 hadde Johan Fritzner fullført *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Dette verket fekk stor innverknad på nyutgåva av ONF som kom i 1873, også med ny tittel: *Norsk Ordbog* (NO).

For nemningsbruken “islandsk” i høve til gammalnorsk som opphavsspråk fekk tilgangen til Fritzners ordbok dramatiske følgjer. Ved 53 av dei 73 orda under bokstaven A som hadde “islandsk” som referanse i ONF er islandsk bytt ut med gammalnorsk, som t.d. ved *agn*:

ONF	LILD	NO
Agn , n. Mading, Lokkemad, især til Fisk (jf. <i>Aat, Etl</i>). Isl. og Sv. <i>agn</i> . Heraf <i>egna</i> .	Agn , n. <i>esca, illecebræ, inescamentum</i> , Madding, Lokkemad 2) <i>piscatura, capatura ferarum</i> , Fiske- Fugle-Fangst, Jagt.	Agn , n. Mading, Lokkemad, især til Fisk. (Jf. <i>Aat, Aata, Etsl.</i>). Ogsaa G.N. og Sv. Heraf <i>egna</i> , v.

Figur 6. Eit døme på føringa av *agn* i ONF, LILD og NO

Berre eitt av orda har fått behalde “Isl.”, og det er jamføringsforma *álfabruni* under *alveld* som er ein hud- og dyresjukdom. På den andre sida har NO tilvisingar til islandsk ved elleve andre ord under bokstaven A, der ONF ikkje hadde det.

6 Avslutning

Når Vitskapsselskapet i Trondheim tilrådde LILD for Aasen, var det eit val utifrå både ideologiske, faglege og pragmatiske vurderingar. Med det nære sambandet mellom islandsk og norsk var LILD den leksikografiske kjelda som kunne syne den språkslektskapen som ville gje prestisje til eit eige norsk mål. I vitskapleg samanheng hadde ordboka også prestisjen frå Rasmus Rask. Under innsamlingsferda til Aasen galdt også den praktiske grunnen at LILD hadde eit format og ein storleik som gjorde det mogleg å ha henne med på innsamlingsferda. Faglege forsvarleg leksikografi i høveleg format blir aldri avleggs.

Jamvel om det kan visast til veikskapar ved LILD, vil denne fleirspråklege islandske ordboka, som endra forklaringsperspektivet frå latin til eit nordisk mål, for alltid stå som ei av grunnkjeldene for norsk morsmålsleksikografi. I notidsperspektivet er LILD også ei påminning av verdien av mangfaldet i det nordiske

språkfellesskapet. Dette mangfaldet er det både faglege og kulturelle grunnar til føre vidare.

7 Litteraturliste

- BD III = Djupedal, Reidar 1960: *Ivar Aasen. Brev og Dagbøker*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Blöndal, Sigfús 1924: *Islandsk-dansk ordbog*. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg.
- Bondevik, Jarle, Oddvar Nes og Terje Aarset 1998: *Målsamlingar frå Trondhjems og Tromsø Stifter av Ivar Aasen*. Bergen: Norsk Bokreidingslag L/L.
- Holm-Olsen, Ludvig 1981: *Lys over norrøn kultur*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen og Bengt Sigurd 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Indrebø, Gustav 1951: *Norsk målsoga*: John Griegs boktrykkeri: Bergen
- Iversen, Ragnvald 1928: Et islandsk ordboksverk fra slutten av 1700-tallet. I: Johs. Brøndum-Nielsen, Elof Hellquist, O. F. Hultmann, Sigurður Nordal og Magnus Olsen (red.): *Festskrift til Finnur Jónsson*. København: Levin & Munksgaards Forlag, 455–62.
- Jónsson, Jón Aðalsteinn 1992: Formáli. I: *LILD 1992*, ix–xxix.
- Kruken, Kristoffer og Terje Aarset 2000: *Ivar Aasen. Ordbog over det norske Folkesprog*. Ny utgåve. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Kvaran, Guðrún 2000: Det attende århundredes islandske leksikografi. I: *LexicoNordica 7*: 75–90.
- LILD = [Halldórsson, Björn] 1814: *LEXICON ISLANDICO-LATINO-DANICUM*. Vol. I–II. Havniæ: J.H. Scubothum.
- LILD 1992 = Björn Halldórsson. *ORÐABÓK Íslensk – latnesk – dönsk*. [Reykjavík:] Orðabók Háskólans.
- Magnússon, Friðrik 1992: Athugun á orðaforða orðabókar Björns Halldórssonar. I: *LILD 1992*, xxxi–xlvi.
- Nordisk leksikografisk ordbok* 1997. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosson, Kjartan 2002: Old Nordic: A definition and delimitation of the period. I: Oskar Bandle (red.): *The Nordic Languages*. Berlin: Walter de Gruyter, 787–793.
- Ralph, Bo 2000: Svensk lexikografitradition. I: *LexicoNordica 7*: 5–22.
- Rask, Rasmus Kristian 1811: *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. København: Schubothes Forlag.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør 1993: *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*. Oslo: Novus forlag.
- Walton, Stephen 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Walton, Stephen 2005: Ivar Aasens kumulative metode og leksikografien. I: Ruth Vatvedt Fjeld og Dagfinn Worren (red.): *Nordiske studiar i leksikografi 8. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.–24. mai 2003*. Oslo, 348–355.

Worren, Dagfinn 2006: Molbech som mønster for Aasen. I: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen (red.): *Nordiske studier i leksikografi 8. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden. Sønderborg 24.–28. mai 2005*. København, 391–406.

Aarset, Terje 1994: Innleiing. I: Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset (red.): *Målsamlingar frå Sunnmøre av Ivar Aasen*. Bergen: Norsk Bokreidingslag, XVII–XLIV.

Aarset, Terje 1996: *Ivar Aasen. Det norske Folkesprogs Grammatik*. Volda: Høgskulen i Volda.

Dagfinn Worren
professor, hovudredaktør, f. 1944
Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo,
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
dagfinn.worren@iln.uio.no